

התעשייה

הערך הכולל של הייצור התעשייתי¹ גדל בשנת 1957 ב-23 אחוזים, והגיע לפי אומדן ל-1,515 מיליון ל"י לעומת 1,230 מיליון ל"י בשנת 1956. גידול זה מורכב מעליית מחירים, שלא עלתה על 7 עד 8 אחוזים, ומהרחבה ריאלית של התפוקה בשיעור של 15 אחוזים. הדחיפה ההתחלתית להרחבה זו ניתנה על-ידי הביקוש המוגבר למוצרי תעשייה המיועדים לבנייה, שגדלה בשנה זו במידה ניכרת. אך, העלייה הכללית בהכנסות האישיות במשק, יצרה ביקוש מוגבר גם למוצרי תעשייה מענפים שאינם קשורים במישרין בפעילות הבנייה. כן נהנו מספר ענפים, ובמיוחד יצרני מוצרים בני-קיימא, מן הביקוש הנובע מהפיצויים האישיים מגרמניה, שהמשיכו לזרום ארצה בקצב מוגבר. כתוצאה מכך ניכרה גיאות רבה כמעט בכל הענפים בתעשייה. עיקרו של הגידול בתפוקה נתאפשר על-ידי יבוא מוגדל של חומרי גלם תעשייתיים, בשיעור קטן במקצת מן ההגדלה הריאלית של התפוקה, ועל-ידי ניצול חלק מן הרזרבות הניכרות של כושר ייצור המצויות בענפי תעשייה רבים, וחלקו נבע מהבשלתן של השקעות שנעשו בעבר במפעלים חדשים, ומהפעלתן של ציוד חדש רב שהותקן במיוחד בשנתיים האחרונות.

בד בבד עם ההרחבה של התפוקה, שמרביתה נועדה לשוק המקומי, גדל גם היצוא התעשייתי, ושיעור עלייתו אף עלה בהרבה על שיעור הגידול של כלל התפוקה. היצוא של מוצרים חרושתיים (פרט ליהלומים) עלה מ-33.4 מיליון דולר בשנת 1956 ל-45.4 מיליון דולר השנה — והוא מייצג גידול ריאלי של 33 אחוזים. עם זאת, נשאר חלקו של היצוא התעשייתי קטן בכלל התפוקה התעשייתית, ויחד עם יצוא היהלומים לא היווה יותר מאשר 10 אחוזים ממנה. ההשקעות בתעשייה היו בשנה הנסקרת דומות בהיקפן לאלה של השנה הקודמת והסתכמו, במחירי 1957, ב-122.5 מיליון ל"י, לעומת 112 מיליון ל"י בשנת 1956. אולם, בניגוד לשנינו קודמות, ניכרה בשנה זו מגמה של עליית חלקן של ההשקעות במפעלים קיימים, בעוד שחלק המפעלים החדשים מעיקרם בכלל ההשקעות היה קטן יותר. חלק מההשקעות, שנעשו

¹ כולל מחצבים ומכרות, אך אינו כולל חשמל ונפט. הנתונים המובאים כאן אינם ניתנים להשוואה ישירה עם האומדנים שפורסמו בדו"ח בנק ישראל 1956, מאחר שהסיווג של ענפי התעשייה, שלפיו נערכו האומדנים, הותאם בדרך כלל לסיווג שהיה מקובל בסקר התעשייה 1955. כן נערכו האומדנים הנוכחיים בדרך כלל במחירי יצרנים, בלי לכלול בלו ומס קנייה, שהיו כלולים במקרים מספר באומדנים קודמים שנתקבלו מן השלכה מרכזית לסטטיסטיקה.

עלידי המפעלים הקיימים, בוצעו לשם השלמת מערכת הייצור ושכלולה, כדי לסגלה לתנאי השוק שהשתנו במידה רבה מאז תכנונם והקמתם הראשונה של מפעלים אלה. חלק מן ההשקעות — יותר גדול מבשנים קודמות, נועד להחליף ציוד שנתיישן או נתבלה. הגורם האחרון מתבלט בשנה הנסקרת. כפי הנראה, משום שבתעשייה הישראלית היו שני גלי השקעות גדולים במיוחד — הראשון מיד לאחר מלחמת העולם השנייה, בשנים 1946–1947, והשני אחרי תום מלחמת השחרור, בשנים 1950–1951; עתה, כעבור שבע עד עשר שנים, מתחיל להיות מורגש הבלאי הממשי או ההתיישנות של חלק ניכר ממערכת הציוד שהותקנה אז.

בשנה הנסקרת לא ניכרה החלפה רבה של חומרי גלם מיובאים במוצרים מקומיים חדשים, ולעומת זאת נמשך התהליך ההדרגתי של שיפור באיכות המוצרים וגיוון הייצור. תופעה זו היא בחלקה תוצאה של גורמים טכנולוגיים בעיקרם — כגון שימוש בציוד משוכלל יותר — ובחלקה היא נובעת מגורמים כלכליים שונים שיידונו בהמשך הפרק.

הגיאיות הרבה ששררה השנה בתעשייה הסתמנה בעיקר מאמצע השנה, שעה שתנועת הבנייה היתה בשיאה. בעוד שבתחילת השנה עוד הורגשו עקבות ההפרעות שנגרמו על ידי מבצע סיני (במיוחד בענף המתכת, שפעילותו הצטמצמה בסוף שנת 1956 ועד לרביע השני של שנת 1957), הסתמנה עלייה מהירה בייצור החל מן הרביע השני. הפעילות התעשייתית לא ירדה מן הרמה הגבוהה הזאת גם בסוף השנה. בסיכום כולל נראה, כי שנת 1957 היתה שנה של גיאיות ניכרת, של עלייה בתפוקה לעובד ושל גידול ברווחים.

1. התפוקה

עליית התפוקה הסתמנה כמעט בכל ענפי התעשייה, אם כי הדחיפה לעלייתה נבעה מגורמים שונים. בענפים אחדים ניתנה הדחיפה העיקרית להגדלת התפוקה, כאמור לעיל, על-ידי הביקוש המוגבר למוצרי בנייה. מגורם זה הושפעו בעיקר ענפי המחצבים, המינרלים האל-מתכתיים (חומרי בנייה), העץ וחלק מענף המתכת. בענפים אחרים, המספקים בעיקר מוצרי צריכה בני קיימא ומוצרים לתצרוכת ממושכת, השפיע הביקוש הכללי הגבוה יותר שנבע מן הגידול בהכנסות. גם להרכב העלייה המוגברת, מבחינת ארצות המוצא, היתה כפי הנראה השפעה מסוימת בכיוון זה. ביקוש זה הסתמן בעיקר בענפי הטכסטיל וההלבשה, במכונות וכלים למשק הבית, ברהיטים ובמידה פחותה מזו בענף העור. ענף המזון, אשר תרומתו המוחלטת לגידול התפוקה היתה הגדולה בענפי התעשייה בגלל משקלו הרב בכלל התעשייה, התרחב באופן יחסי, פחות מיתר הענפים המספקים מוצרי תצרוכת לשוק המקומי. לעומת שיעורי העלייה של 20 עד 30 אחוז, שהיו קיימים ברוב הענפים, גדל ערך התפוקה של ענף המזון, במחירים שוטפים, ב־13 אחוזים בלבד. בשני ענפים הקשורים קשר הדוק ליצוא — ענף היהלומים וענף כלי ההובלה — פעלו מגמות מנוגדות: בעוד שהתפוקה והיצוא של יהלומים גדלו ב־36 אחוזים, כמעט ולא חל שינוי בתפוקת ענף כלי ההובלה, מאחר שביצואו של ענף זה לא חל גידול ממשי. באותם חלקים של ענף המתכת, המכונות והציוד החשמלי שלא הושפעו משני גורמי הביקוש העיקריים שנמנו לעיל — צורכי הבנייה והביקוש למוצרי תצרוכת ממושכת — חלה ירידה מסוימת עקב צמצום הזמנות הממשלה, אם כי תפוקת ענף המתכת בכללו, במחירים שוטפים, עלתה ב־21 אחוזים. ההתפתחות בענפים המשרתים בעיקר

את הענפים המייצרים מוצרים סופיים, נעה יחד עם אותם ענפים — כך, למשל, היה הדבר בענף הנייר והדפוס, בחלק מענף הכימיקלים, ובענפי משנה מסוימים של יתר הענפים.

בחלק מן הענפים נתאפשר הגידול בתפוקה על-ידי הבשלתן של השקעות קודמות ועל-ידי השקעות חדשות; הרחבה כזאת ציינה במיוחד את ענפי המכרות, שבחלק מהן החלו לשאת פרי ההשקעות הגדולות שנעשו בשנים קודמות, בענף הכימיקלים, בטווייה ובפלסטיקה. על ענפים אלה עברה בשנים האחרונות התרחבות מהירה, הנותנת את אותותיה עתה בגידול רב בתפוקה. בענפים אחרים, לעומת זאת, יש לזקוף את העלייה בתפוקה בעיקר לחשבון ניצול מוגבר של כושר הייצור הקיים.

בלוח י"1 דלהלן מובאים אומדנים ארעיים של התפוקה התעשייתית לענפיה ושל הערך המוסף, לשנים 1956 ו-1957.¹

האומדנים המובאים להלן לפי ענפי תעשייה ראשיים, הורכבו מענפי המשנה הנפרדים שבסקר התעשייה 1955, שמספרם מגיע למאה בקירוב. לצורך אומדן הערך המוסף הונח שהיחס בין הערך המוסף לבין התפוקה אינו עשוי להשתנות בפרק זמן קצר, וכי באומדן הבנוי על קרוב למאה ענפי משנה, סביר כי גם אם חלו סטיות מן היחס שהיה קיים ב-1955, אין לצפות בשל כך להיווצרות של טעות מצטברת.

ההבדלים שבין אומדני הערך המוסף המובאים כאן, לבין אומדני ההכנסה הלאומית המתפרסמים על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (והמשמשים יסוד לחשבונות הלאומיים המובאים במרכזו בפרק ב', המקורות, התוצר וההכנסה הלאומית), נובעים מן השוני בשיטת האומדן; עם זאת, אין ההפרש בין התוצאות לגבי סך ההכנסה שנוצרה בתעשייה עולה על 2.5 אחוזים.

בד בבד עם הרחבת התפוקה, התבלטה בשנת 1957 המגמה של שיפור באיכות המוצרים ובגיוון המבחר שלהם. התופעה היתה כללית, לא רק בענפים המייצרים מוצרי צריכה שוטפת, אלא גם אצל יצרני מוצרים לצריכה ממושכת ואף של מוצרי ביניים, מכשירים ומכונות. גיוון מבחר המוצרים לא נבע דווקא מכניסתם של יצרנים חדשים שהוסיפו מוצרים חדשים, אלא גם מתוספת של תהליכי ייצור חדשים במפעלים קיימים.

הנתונים המצויים אינם מאפשרים לערוך אומדן של השינויים הריאליים שחלו בתפוקת ענפי המשנה, שכן אין בנמצא מדד מחירים מתאים שיאפשר להפריד בין הגידול בערכים שוטפים לבין הגידול הממשי. אולם, מתוך נתונים חלקיים בדבר שינויי מחירים שנתקבלו מיצרנים בענפים שונים מתקבל הרושם, כי עליית המחירים, הנאמדת בממוצע כולל ב-7 עד 8 אחוזים, היתה מודגשת יותר לגבי מוצרים המיועדים לצריכה שוטפת ולצריכה ממושכת, ומתונה יותר לגבי חומרי גלם ומוצרים בני קיימא.

¹ כבסיס לעריכת אומדנים אלה שימשו נתונים שנתקבלו במישרין ממפעלים, ניתוח של תשומות ותפוקות כמוצרים שונים, ואינפורמציה אחרת שנתקבלה ממשרדי ממשלה וממוסדות אחרים. פירוט המקורות ושיטת האומדנים יתפרסמו בנספח סטטיסטי שיופיע בנפרד במועד מאוחר יותר.

אומדני התפוקה והערך המוסף בתעשייה לפי הענף* (מחירים שוטפים), 1950-1957
(מיליוני ל"י)

הענף	ערך התפוקה		אחוז העלייה		הערך המוסף		אחוז העלייה	
	1956	1957	מ"ל 1956	ל"י 1957	1956	1957	מ"ל 1956	ל"י 1957
מכרות ומחצבים	21.6	30.4	40.7	12.3	17.4	41.5		
מוזן	289.5	327.1	13.0	75.1	84.5	12.5		
יהלומים	47.1	64.1	36.1	9.4	12.8	36.2		
טכסטיל	152.3	194.1	27.4	58.5	74.4	27.2		
הלבשה	118.0	147.0	24.6	43.8	54.2	23.7		
עץ, שעם ורהיטים	75.8	98.1	29.4	34.8	44.9	29.0		
נייר והדפסה	51.5	69.5	35.0	27.9	37.8	35.5		
עור ומוצרי עור	57.4	67.7	17.9	18.6	22.1	18.8		
גומי ופלסטיקה	28.9	38.5	33.2	12.0	16.1	34.2		
כימיקלים	90.5	113.7	25.6	30.8	36.7	19.2		
מינרלים אל-מתכתיים	74.5	99.4	33.4	36.4	48.4	33.0		
מתכת	113.7	137.5	20.9	53.6	63.7	18.8		
מכונות	38.2	49.5	29.6	16.5	21.1	27.9		
ציוד חשמלי	27.0	31.2	15.6	12.8	14.8	15.6		
כלי הובלה	26.9	27.9	3.7	12.7	13.5	6.3		
שוונות	19.0	20.5	7.9	10.9	11.7	7.3		
כל התעשייה	1,231.9	1,516.2	23.1	466.1	574.1	23.2		

* ענפי התעשייה מסווגים בלוח זה, בדרך כלל, לפי הסיווג בסקר התעשייה 1955 של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. בסיווג זה: ענף ההלבשה אינו כולל סריגת טריקו וטריקוטאז', הכלולים בענף הטכסטיל; בענף העץ והרהיטים כלולים גם רהיטי מתכת; ענף העור ומוצרי עור כולל את ייצור הנעליים; ענף הכימיקלים כולל את זיקוק השמנים, בעור שמוצרי שמן כלולים בענף המזון; ענף המינרלים האל-מתכתיים כולל זכוכית וקרמיקה; ענף המכונות כולל מכונות לשירותים ולמשק בית, כגון מקררים חשמליים; ענף כלי ההובלה כולל תיקון אניות ומטוסים, אך אינו כולל מוסכים; ענף השונות כולל את ייצור הקרח, אך לא בתי קירור.

2. התשומה

הנתונים המצויים על התשומות לתעשייה מענפי המשק האחרים הינם חלקיים, אך נראה כי הגידול הריאלי בתשומות העיקריות הקביל, בדרך כלל, להרחבה הריאלית של התפוקה התעשייתית.

היקף התשומה מן החקלאות עלה (השנים החקלאיות, תשי"ז לעומת תשט"ז, אינן חופפות

את שנות הלוח האזרחי) ב-10 אחוזים בערך, והסתכם ב-97.3 מיליון ל"י בערך, לעומת 88.1 מיליון ל"י (במחירי תשי"ז) בשנת תשט"ז. מאחר שתשומת החקלאות מיועדת רובה ככולה לענף המזון, מקבילה עלייתה לגידול שחל בענף זה (13 אחוזים במחירים שוטפים). פירוט התשומות העיקריות מן החקלאות לתעשייה ניתן בלוח י"2.

לוח י"2

התשומות החקלאיות לתעשייה (מחירים שוטפים ומחירים קבועים),

תשט"ז-תשי"ז

(אלפי ל"י)

המוצר	תשט"ז		תשי"ז
	מחירים שוטפים	מחירי תשי"ז	תשי"ז
אחוז העלייה או הירידה (—) במחירי תשי"ז	מחירים שוטפים	מחירי תשי"ז	תשי"ז
גרעינים	12,259	12,001	10,990
בוטנים	1,086	1,099	2,472
חמניות, שומשמין וגרעיני שמן	3,134	3,073	4,238
כותנה וסיבים אחרים	6,701	7,831	10,162
טבק	2,011	2,179	2,736
סלק סוכר	1,474	1,636	3,241
ירקות ופירות לשימורים			
(כולל זיתים)	7,145	7,569	4,382
הדרים למיצים ולשימורים	2,360	2,690	1,765
ענבי יין	3,692	3,692	6,103
חלב בקר וצאן	41,970	44,274	48,238
דגים	442	521	668
מוצרים אחרים	2,550	1,582	2,266
סך הכל	84,824	88,147	97,261
			10.3

תשומת החשמל לתעשייה הגיעה ל-387.4 מיליון קילוואט-שעה, לעומת 339.7 קילוואט-שעה בשנת 1956, כלומר גידול ב-14 אחוזים. העלייה בצריכת החשמל בתעשייה תואמת, פחות או יותר, את העלייה הריאלית בתפוקה התעשייתית, כפי שהיא מתקבלת מתוך אומדני התפוקה, עם זאת, אין להשתמש בשינויים בצריכת החשמל בענפים בודדים כאינדיקטור שיש בו כדי לשקף בצורה מדויקת את השינויים בתפוקה הריאלית. בהיקפו הריאלי של יבוא חומרי הגלם לתעשייה (פרט לדלק), חלה עלייה של 12.2 אחוזים, קטנה במקצת מן הגידול הריאלי בתפוקה התעשייתית. ביבוא חומרי הגלם לתעשיית המזון

היתה עלייה ריאלית של 5.7 אחוזים, ויבוא חומרי הגלם לתעשיות אחרות גדל ב-14.7 אחוזים. שינויים אלה מקבילים להתפתחות התפוקה התעשייתית, בה היתה התרחבות ענף המזון מתונה יותר, בעוד שיתר הענפים התרחבו בשיעור יותר גדול. העובדה שהיקף היבוא גדל פחות מאשר ההיקף הריאלי של התפוקה, מוסכרת בכך, שהגידול הרב ביותר היה השנה בענפים בעלי מרכיב יבוא נמוך. כמובן נובעת העלייה הגדולה יותר בערך השוטר של התפוקה, בהשוואה לערך היבוא, מן היציבות היחסית במחירי היבוא לעומת העלייה במחירים המקומיים. גם ההיטלים שהוטלו בסוף השנה על חומרי גלם תעשייתיים מסוימים, לא השפיעו השפעה ממשית על מחירי התשומה מן היבוא.

לוח 3

יבוא חומרי גלם לתעשייה לפי הייעוד, 1955-1957

(מיליוני דולרים)

הייעוד	1956		1957 מחירים שוטפים	אחוז העלייה מ-1956 ל-1957
	מחירי שוטפים	מחירי שוטפים		
תעשיית המזון	42.6	43.4	45.9	5.7
תעשיות אחרות	107.8	110.0	126.2	14.7
סך הכל	150.4	153.4	172.1	12.2

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ההוצאה במטבע חוץ בשביל דלק לתעשייה (פרט לדלק המשמש לייצור חשמל בשביל התעשייה) עלתה ב-24.6 אחוזים והסתכמה ב-11.5 מיליון דולר, לעומת 9.2 מיליון דולר בשנה הקודמת. רובה של עלייה זו נבע מעליית מחירי הדלק בשוק העולמי, ואילו במחירים קבועים גדלה צריכת הדלק על ידי התעשייה ב-5.2 אחוזים.

התשומה מענף התחבורה עלתה כפי הנראה בשיעור קטן מזה של תפוקת התעשייה, שכן תפוקת ענף התחבורה, במחירים שוטפים, גדלה השנה ב-9 אחוזים בערך. הנתונים המצויים אינם מאפשרים לקבוע את מימדי תשומת התחבורה לענף התעשייה, ומכאן שאין אפשרות לאמוד את ערך התשומה הזאת ואת השינוי שחל לעומת השנה הקודמת.

3. שכר ותעסוקה

סך הוצאות השכר בתעשייה בשנת 1957, עלו לפי אומדן, ב-17 עד 18 אחוזים. עלייה זו מורכבת מגידול בתעסוקה הנאמד ב-5 עד 6 אחוזים¹ ומעלייה של 11 אחוזים בשכר היומי

¹ מדד התעסוקה המתפרסם עלידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מראה עלייה של 3.6 אחוזים בלבד. אולם, מדד זה משקף רק את תנודות התעסוקה במפעלים המעסיקים 15 עובדים ויותר, והוא מבוסס על מדגם, שיש יסוד להניח שייצוגו אינו מספיק, את אומדן הגידול המובא כאן יש לקבל בהסתייגות.

הממוצע למועסק. עלייה זו גדולה מן העלייה בשיעורי השכר כשהם לעצמם, מאחר שהיא כוללת גם תשלומי פרמיה.

העלייה בשיעורי השכר, שהיתה אטית בהשוואה לעלייה בשנים קודמות, היא תוצאה של הסכם השכר החדש שנכנס לתוקפו בראשית 1957. בהתאם להסכם זה נקבע שכר היסוד למשך שנתיים. כמו-כן הוגדלה במשך השנה הנסקרת תוספת היוקר פעם אחת, בשיעור של 3.2 אחוזים על בסיס השכר הכולל ששולם לעובד בדצמבר 1956 (שהיה גבוה מן הממוצע של שנת 1956). תוספת זו העלתה את שיעור השכר הממוצע בתעשייה כולה ב-4 אחוזים בערך מעל לרמה הממוצעת של 1956. מלבד זאת, עלו שיעורי השכר כתוצאה מתוספות ותקן העלאות בדרגה, תוספות משפחה וכד'. תוספות אלה גדלות לפי שעה בהתמדה בתעשייה הישראלית, מאחר שהוותק הממוצע של כוח העבודה, כפי הנראה, עודנו עולה בהתמדה. כתוצאה מהתוספות עובדים בוגרים מן העלייה החדשה, ובלי יציאה מקבילה של עובדים קשישים. עליית שיעורי השכר הנובעת מתוספות אלה נאמדת ב-3 אחוזים בערך, ובסך הכל מסתבר ששיעורי השכר היו גבוהים מאשר בשנה הקודמת כדי 7 אחוזים.

ההפרש שבין הגידול בתעסוקה לבין העלייה הריאלית בתפוקה, היה כ-8 עד 10 אחוזים, והוא מלמד על קיום עתודות סמויות של כוח עבודה. בחלק מן המפעלים בנוי הייצור על עבודה מקצועית בעלת רמה גבוהה; באלה הכרח להחזיק בצוות עובדים קבוע. בלי שים לב, בתחום רחב למדי, לתנודות בייצור. במפעלים אחרים מחייב תיפעולו של הציוד, אף בניצולת נמוכה את החזקתו של כוח עבודה מינימאלי מסוים, ושכרו מהווה הוצאה קבועה. בהיות גורם ייצור צמוד לציוד, הרי במידה שזה אינו מנוצל במלואו, גם זה צופן בקרבו עתודות סמויות של כושר ייצור נוסף. בחלקים ניכרים של התעשייה, שייצורם אינו רציף אלא מבוסס על הזמנות מיוחדות, תהליך הייצור הוא לעתים קרובות רבגוני ומפוצל, והוא מסתמך לא על פועלים המאומנים לביצוע חלק פשוט של תהליך מורכב, אלא על בעלי מלאכה מקצועיים שידעוניהם מאפשרות להם לבצע עבודות רבגוניות. בעובדים כאלה יש מחסור מתמיד, ואין המפעלים מפטרים אותם אף כאשר אין הם מגיעים לתפוקתם המלאה.

נתונים חלקיים על הרכב השכר במפעלי תעשייה גדולים, מראים כי בשנת 1957 חלה, כפי הנראה, עלייה בחלקן של הפרמיות בשכר. העלייה בשכר למועסק הנובעת מתשלומי פרמיה הצמודים לתפוקה, כוללת איפוא יסוד של גידול התפוקה לעובד. הוא הדין לגבי עבודה קבלנית, המקובלת בענפים מספר, ומשום כך אין העלייה בשכר היומי הממוצע למועסק, שהגיעה לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ל-11 אחוזים, מייצגת את הגידול בשיעורי השכר, אלא שינויים בהכנסה היומית הממוצעת של המועסקים.

הגידול הריאלי בתפוקה לעובד בשנה הנסקרת נאמד ב-8 עד 9 אחוזים. עלייה זו נובעת מגורמים שונים שאין אפשרות למדוד את תרומתם בנפרד, והם: ניצול מוגבר של הציוד וכוח העבודה הקיים, תוספת השקעות חדשות וחידוש מערכת הייצור, ועלייה בכושר המקצועי של העובדים כשהוא לעצמו. הגורם האחרון מן הדין שיהיה בעל משקל לא מבוטל בכוח עבודה צעיר ובלתי מנוסה, שחלקו מורכב מעובדים שזה לא כבר נכנסו לעבודה תעשייתית ועודם נתונים בשלבי האימון והלימוד. ההשקעות, לעומת זאת, מביאות לרוב להעלאה של כושר הייצור גם כשאין חדשות מעיקרן, אלא באות להחליף ציוד שנתיישן או נתבלה.

4. ההשקעות

ההשקעה הגולמית בנכסי ייצור קבועים הסתכמה בשנה הנסקרת ב־122.5 מיליון ל"י, בהשוואה ל־111.8 מיליון ל"י (במחירי 1957) בשנה הקודמת. ההיקף הריאלי של ההשקעה הגולמית בתעשייה, לא היה איפוא למעשה שונה מזה של אשתקד. לאור גילו הצעיר של המשק התעשייתי הישראלי, אשר יותר ממחצית מפעליו הוקמה אחרי שנת 1948, גדול היקף השקעות זה בהשוואה להון הקיים. עם זאת יש סימנים לכך, שבשנת 1957 גדל חלקן של ההשקעות בחידוש ציוד שנתבלה, או נתיישן, ואילו חלקן של ההשקעות החדשות מעיקרן, שהגדילו את כושר הייצור השנתי, פחת במידה מסוימת. כתוצאה מכך, ירד הגיל הממוצע של מערכת הייצור, ועלה כושר הייצור הכולל של המשק לעתיד. סיכום נכסי הייצור החדשים לפי סוגיהם ומקורם ניתן בלוח י"ד.

לוח י"ד

יבוא וייצור של נכסים קבועים לתעשייה, 1955-1957

(מיליוני ל"י)

סוג הנכסים ומקורם	1956		1957	העלייה מ־1956 ל־1957 במחירי 1957
	מחירים שוטפים	מחירי 1957	מחירים שוטפים	
יבוא מכונות, ציוד וחלקי חילוף	55.6	57.7	63.8	6.1
ייצור מקומי של מכונות, ציוד וחלקי חילוף *	33.2	34.5	37.4	2.9
בניינים ומבנים	7.1	7.5	8.2	0.7
הוצאות התקנה	11.1	12.1	13.1	1.0
סך הכל	107.0	111.8	122.5	10.7

* בניכוי היצוא של מכונות וציוד מהייצור המקומי.

ה מק ו ר : היבוא — השקעה המרכזית לסטטיסטיקה; הכנייה — משרד העבודה; נתונים אחרים — בנק ישראל.

בחלקו של הציוד מן הייצור המקומי בכלל נכסי ההשקעה, לא חל שינוי גם בשנה הנסקרת. אף כי הייצור המקומי מספק לרוב סוגי ציוד, שלא כדאי או למעשה אי אפשר לייבאם, קימת תחרות, לא מבוטלת של היבוא, שלגביו תנאי האשראי נוחים יותר, בייצור המקומי. אם שמר הציוד המקומי על מקומו בכלל ההשקעות על אף תחרות זו, יש בכך כדי לשקף במידה מסוימת את ההתקדמות המתמדת בייצור המקומי של מכונות וציוד.

בהערכת היקף ההשקעות של השנה הנסקרת יש לזכור, כי במצב של עודף הביקוש לציוד הקיים בארץ, הגורם המגביל את היקף ההשקעות — תקציב מטבע החוץ של הממשלה — אינו קשור למצב העסקים של התעשייה. גם ההשקעות המבוצעות במסגרת תקציב זה אינן קשורות, בדרך כלל, במצב העסקים השוטף, שכן ההחלטות בדבר השקעות חדשות מתקבלות בדרך כלל

זמן ניכר לפני ביצוע למעשה. גם הפיגור הטכני שבין החלטה על השקעה לבין ביצועה, סביר שיהיה גדול במיוחד במשק, בו תלויות מרבית ההשקעות ביבוא ציוד מחוץ-לארץ, ובו קיים פיקוח על היבוא וקיצוב של מטבע חוץ ושל מימון. מכאן שאין לראות קשר בין מצב העסקים הטוב של השנה הנסקרת, שהחל בעיקרי באמצע הרביע השני של השנה, לבין ההיקף של ההשקעות בשנה זו או גידולן בהשוואה לשנה הקודמת.

את המניעים לרמה גבוהה של השקעות בכלל, ולגידול בהיקפן בשנה איזו שהיא בפרט, יש לבקש, איפוא, לא בגורמים קוניונקטוראליים. חולפים, אלא בכוחות מתמידים הפועלים במשק. אחד הגורמים שיש בהם כדי להסביר את עליית ההשקעות בציוד בשנה הנדונה, נעוץ בגלי התרחבותה של התעשייה בעבר. בתעשייה הישראלית היה גל השקעות גדול במיוחד מיד לאחר מלחמת העולם השנייה, ובשנים 1946–1947 חידשה התעשייה חלק רב מן הציוד שנתבלה בזמן המלחמה. גל שני של השקעות נרחבות בא לאחר תום מלחמת השחרור, ועם קבלת המלווה של הבנק ליצוא ויבוא של ארצות-הברית, בשנים 1950–1951.

תקופת עשר השנים שחלפה מאז גל ההשקעות הראשון, ובמידת מה התקופה שעברה מאז הגל השני, מייצגות כפי הנראה את תקופת הבלאי הפיסי או את ההתיישנות של חלק גדול מן הציוד שהותקן אז. מכאן, שרבות מן ההשקעות הגולמיות המתבצעות בתקופה הנוכחית, אינן נובעות בהכרח משיקולים כלכליים של הטווח הקצר, אלא לעתים מן ההכרח, הטכנולוגי בחלקו, לקיים את מערכת הייצור בשלימותה. נוסף לכך, יש והקמתם של מפעלים חדשים בעלי ציוד חדיש ומשוכלל, מאלצת גם את מתחריהם להקדים את מועד החלפת הציוד. היקף השקעות כפי שהיה בשנת 1957, יכול איפוא, להיגרם על-ידי התפתחויות שהיו בעבר רחוק למדי.

נכונותה של הממשלה לתת הלוואות מתקציב הפיתוח, בריבית שהיא נמוכה בדרך כלל מן התשואה הממשית להון, מאפשרת תשואה להון עצמי העולה בהרבה על התשואה לכלל ההון הפעיל. ההפרש שבין התשואה להון הפעיל לבין הריבית המשולמת בעד ההלוואות, מתווסף לרווח מן ההון העצמי. ככל שעולה חלקן של ההלוואות, בהשוואה להון העצמי, גדלה והולכת איפוא רווחיותה של ההשקעה העצמית. ליחס זה, שבין הון הלוואות להון עצמי, יש חשיבות לא רק בתעשייה הישראלית, והוא מהווה בדרך כלל חלק מן המוניטין של מפעל. במשקים אחרים נקבעים בדרך כלל תחומים מוגבלים למדי לאותו היקף הלוואות, שיכול מפעל איזה שהוא לקבל ביחס להון העצמי שלרשותו; בדרך כלל דורשים המלווים, בין אם מוסדות כספיים ובין אם מלווים פרטיים בשוק ההון, בסיס רחב למדי של הון עצמי. בסיס זה צר יותר בתעשייה הישראלית, במידה רבה כתוצאה ממדיניות הממשלה, המכוונת לפיתוח מהיר של התעשייה, ולא מתוך שיקולים עסקיים.

אם כי היקף המימון הציבורי של ההשקעות בתעשייה לא גדל בשנה הנסקרת, וחלקו בכלל ההשקעות אף ירד במידת-מה, העלתה הממשלה השנה את שיעור השתתפותה בסוגים מסוימים של השקעות חדשות במידה ניכרת — מ־50 אחוז מכלל ההשקעה עד 65 אחוזים. לגבי השקעות באזורי פיתוח, או במפעלים הנחשבים כבעלי עדיפות מיוחדת מבחינות מסוימות, מוכנה הממשלה להשתתף אף בשיעורים גבוהים יותר.

המימון הציבורי של השקעות פרטיות ממלא איפוא מספר תפקידים בעת ובעונה אחת: בעוד שהמימון על-ידי שוק ההון הפרטי הוא מבוסס, מאפשר האשראי הממשלתי ליזמים את

עצם ריכוזו של ההון הדרוש להשקעות. שנית, מאפשרת הקצבתו או אי-הקצבתו של המימון הציבורי, את הכוונתן של ההשקעות החדשות למטרות מועדפות מבחינת כלל המשק. שלישית, במידה רבה קובע שיעור ההשתתפות של הממשלה בסך ההשקעה, ושער הריבית שהיא גובה בשביל הלוואותיה, את רוחיותה של ההשקעה למשקיע הפרטי. לא התשואה לכלל ההון הפעיל, כפי שהיא נקבעת על ידי מערכת המחירים, היא איפוא השיקול המכריע בשביל המשקיע-בכוח, אלא השיעור והתנאים של השתתפות הממשלה בהשקעה. כל עוד עולה שיעור התשואה לכלל ההון על שער הריבית של הון ההלוואות, שוב אין חשיבות עיקרית לרמתו של הראשון. את רוחיותה של ההשקעה, קובעים במידה רבה עודף-הרווח על הריבית וחלקו של הון ההלוואות בכלל ההשקעה.

מן האמור לעיל נובע, ששער הרווח על הון עצמי נקבע בעיקר על-ידי מדיניות ההשקעות של הממשלה, ולא על-ידי הכוחות הכלכליים הפועלים בשוק. מכאן, ששער הרווח שונה ממפעל למפעל בהתאם לתנאים המיוחדים בהם הוא מוקם. ייתכן, איפוא, שמפעלים חדשים, אשר בגלל גורמים שונים קל להם לעתים קרובות למלא אתר התנאים הדרושים לשם קבלת הלוואות ממשלתיות מאשר למפעלים ותיקים, ישיגו רווח גבוה יותר מאשר האחרונים. עובדה זו מסבירה את הצלחתה של הממשלה בהכוונת השקעות פרטיות לאפיקים, אשר מבחינת הרווחיות למשקיע הפרטי לא היו מסוגלים למשוך השקעות בלי העידוד הממשלתי.

בשנה הנסקרת הוגשו ואושרו מספר רב של תוכניות השקעה באזורי פיתוח, והעידוד הממשלתי הביא לכך, שמפעלי תעשייה קיימים תכננו או ביצעו את הרחבותיהם לעתים לא בסמוך למפעלים הישנים, אלא הקימו סניפים ומפעלי-בת באזורי הפיתוח.

סך ההלוואות, שניתנו בשנה זו מתקציב הפיתוח, הסתכם ב-35 מיליון ל"י — כ-3 מיליון ל"י יותר מאשר בשנה הקודמת.

חלקו של המימון הציבורי בכלל ההשקעות בתעשייה ירד בשנה הנסקרת ל-28 אחוזים, לעומת 32 אחוזים בשנת 1956. חלקו של ההשקעות שמומנו על-ידי מימון עצמי, היה איפוא 72 אחוזים. מאחר ששיעור ההשתתפות של הממשלה הוגדל בשנה הנסקרת בדרך כלל, כפי שנאמר לעיל, יש לבקש את ההסבר לירידה זו בגידול של אותו חלק מן ההשקעות. שאינו נתנה כלל מהלוואות ממשלתיות. לסוג זה-שייכות בעיקר השקעות בחידוש ציוד של מפעלים קיימים. הנתונים המצויים אינם מאפשרים להתחקות על דרכי המימון הפרטי של ההשקעות, אך במידה ידועה מוסבר הדבר בגידול המתמיד של קרנות הפחת, כתוצאה מהגדלת סך ההון התעשייתי. כן ייתכן, שחלק מן המימון להשקעות החדשות של השנה, בא מתוך כספי פיצויים מגרמניה. לבסוף, יש להניח שהרווחים הגדולים יותר שהיו מצויים בשנה הנסקרת, במידה שלא חולקו, סייעו בדיעבד למימון ההשקעות, אם כי מימון זה ודאי לא הובא בחשבון בשעת תכנון ההשקעה.

5. היצוא התעשייתי¹

היצוא התעשייתי הסתכם בשנה הנסקרת ב-45.4 מיליון דולר, לעומת 33.4 מיליון דולר בשנה הקודמת לפי מחירי 1957, ועלייתו הגיעה, איפוא, ל-33 אחוזים. גידול זה משקף את

¹ הדיון בפרק זה מתייחס ליצוא מוצרי התעשייה בלבד, ואינו כולל יצוא גרוטאות, בולידואר ויהלומים. אשר לאחרונים, הם מהווים מוצר יצוא העומד בפני עצמו ובעיותיו שונות מאלה של יצוא מוצרי התעשייה האחרים.

הפנייה ההולכת וגוברת של יצרנים מסוימים לשוק החיצוני, במיוחד של יצרנים אשר היצוא היווה מלכתחילה חלק ניכר מכלל מכירותיהם. כן משתקפות בהרחבת היצוא, תוצאותיו של העידוד הממשלתי הרב שניתן ליצוא בצורות שונות, ואשר הוגדל בשנה הנסקרת. עליית היצוא של מוצרים תעשייתיים נתאפשרה, מלבד זאת, על-ידי ניצול מוגבר של כושר הייצור הקיים ועל-ידי מפעלים חדשים מסוימים, שייצורם הסתמך מלכתחילה במידה זו או אחרת על יצוא. מדיניות ההשקעות של הממשלה מכוונת לעידוד התהליך שנוצר לאחרונה, ובחלק מן המפעלים יש שתנאי הייצור הטכנולוגיים מחייבים ייצור בהיקף העולה על הביקוש המקומי.

את מרביתה של העלייה ביצוא יש לזקוף לחשבון מספר מצומצם יחסית, של יצואנים, העומדים בראש רשימת היצואנים מזה שנים אחדות. הסטטיסטיקה הקיימת אינה מאפשרת השוואות כמותיות מדויקות לאימות הנחה זו, אך ניתן ללמוד עליה בעקיפין מתוך השוואת יצוא המוצרים העיקריים בשנים שונות. מאחר שמוצרים אלה מיוצרים ומיוצאים בדרך כלל על-ידי מספר קטן של יצרנים גדולים, מקבילה השוואת המשקל היחסי של המוצרים בכלל היצוא, בדרך כלל, גם למשקל היחסי של היצואנים.

השוואה של השינויים שחלו בשנת 1957 לעומת השנה שלפניה בקבוצות גודל, לפי היקף היצוא בכל מוצר ב-1956, מראה כי עיקר הגידול נבע מן המוצרים שהיקף יצואם הגיע גם בשנת 1956 ליותר מ-400 אלף.

לגבי רוב המוצרים הכלולים בקבוצה זו מתרכז הייצור בידי יצרן אחד עד שלושה, ואף לגבי יתר המוצרים אין מספר היצרנים העיקריים עולה בדרך כלל על 4 עד 5. מאחר שההמוגניות של המוצרים ומידת הריכוז של ייצורם ויצואם בקבוצות הגודל הנמוכות יותר נוטה אף לקטון, מקבילה התמונה המתקבלת מהשוואת המוצרים לזו של היצרנים. בקבוצת הגודל העליונה חלו, באופן יחסי (ופרט לקבוצת הגודל הנמוכה ביותר, גם באופן מוחלט), הירידות הקטנות ביותר, וכפי שאפשר לראות מלוח 5 הגיע היחס בין העליות והירידות בקבוצה זו ל-1:17. פירושו של דבר, כי מוצרים שהיקף יצואם היה כבר ב-1956 מעל 400 אלף דולר, הגדילו בדרך כלל את יצואם, וכמעט שלא חלו צמצומים בקבוצת מוצרים זו. נראה איפוא, שהמגמה לגידול היצוא מודגשת במיוחד במוצרים (ובהקבלה לכך, לרוב, אצל יצרנים יצואנים) שהיקף יצואם היה גדול גם בעבר. כן נראה מתוך הלוח, שבקבוצות הגודל הבינוניות, מ-50 אלף עד 400 אלף דולר, היו הירידות והעליות כמעט שקולות אלה כנגד אלה, כלומר מוצרים שהיו בקבוצות גודל אלה, לא הראו מגמה של גידול או יציבות. לאור נתונים אלה יש מקום להשערה, שהיקף היצוא כשהוא לעצמו, הוא אחד התנאים ליציבותו ולגידולו הנוסף.

בדיקה של מוצרי היצוא העיקריים ב-1957 מראה, כי בחלקם של 23 מוצרים, מהם 19 שיש לראותם כהומוגניים, נפלו 74 אחוזים מכלל היצוא התעשייתי. 13 מתוך מוצרים אלה יוצאו על ידי יצואן אחד עד שלושה, ו-10 המוצרים הנותרים יוצאו גם הם על-ידי מספר קטן של יצרנים גדולים. משקלם של מוצרים אלה הלך ועלה בארבע השנים האחרונות, פרט לירידה יחסית משנת 1954 ל-1955, שנבעה מן השינוי הגדול שחל ביצוא של מכונות, כתוצאה מצמצום היצוא לטורקיה. מכאן, שהיצוא מבוצע בעיקרו של דבר על-ידי מספר לא רב של יצואנים, שמשקלם היחסי הולך וגדל, בעוד שיתר היצוא מתחלק בין יצואנים קטנים רבים, שתרומתם המוחלטת והיחסית להגדלת היצוא היתה קטנה.

יצוא מוצרי תעשייה לפי קבוצת גודל, 1957

(אלפי דולרים)

קבוצת הגודל *	עלייה	ירידה	יחס העלייה או הירידה לירידה (1) : (2)	יחס העלייה או הירידה נטו (—)
	(1)	(2)	(3)	(4)
עד 50,000 **	3,494	385	9.1	3,109
50,000 עד 100,000	576	524	1.1	52
100,000 עד 200,000	820	934	0.9	-114
200,000 עד 400,000	1,869	966	1.9	903
400,000 ומעלה	8,900	520	17.1	8,380
סך הכל	15,659	3,329	4.7	12,330

* קבוצת הגודל נקבעה בהתאם ליצוא בשנת 1956.

** העלייה הגדולה, היחסית, של קבוצת הגודל הנמוכה ביותר מושפעת מכך, שהיא כוללת את כל המוצרים שנוספו ליצוא בפעם הראשונה, כלומר שיצואם, ב-1956. היה אפשר, אך קטן מאד, ואשר גדלו, רק, ב-1957.

המקור: משרד המסחר והתעשייה.

ההסבר לשיעור ריכוז גבוה וגדל זה ביצוא מוצרים אחדים, אינו נעוץ בנחמה בהוצאות.

נמוכות לגבי מוצרים אלה דווקא, אלא בעיקר בהיקף היצוא והייצור עצמם. רק לגבי מוצרי פרי הדר, תרופות ומוצרי טכסטיל והלבשה, משתתפים ביצוא גם יצרנים לא גדולים יחסית, ואף לגבי מוצרים אלה היצואנים הם מן היצרנים הגדולים שבענף התעשייתי שלהם. ברוב המקרים מבוצע היצוא על-ידי היצרנים עצמם, ובמקרים מסוימים, גם אם הייצור מתחלק בין מספר יצרנים, מתבצע היצוא על ידי התאגדויות של יצרנים. היצואנים, ששחקן יצואם השנתי עלה בשנה הנסקרת על 100,000 דולר, תרמו קרוב ל-80 אחוז מכלל היצוא התעשייתי, וחלקם של היצואנים הגדולים ביותר, שערך יצואם הכולל הסתכם בארבע השנים האחרונות ביותר ממיליון דולר (ואשר יצואם השנתי ב-1954 היה לפחות 200,000 דולר), תרמו בכל ארבע השנים האלה יותר ממחצית היצוא התעשייתי.

נראה איפוא שהיקף הייצור, שיש לו השפעה על ההוצאות הממוצעות, והיקף היצוא, המשפיע אף הוא בגלל הוצאות המכר, על ההוצאות הממוצעות ליחידה, הם הגורמים הקובעים ביצוא. ההיקף הגדול ביצוא מקטין את הוצאות המכר, שבעיקרן הן הוצאה קבועה, לכל יחידה, לפחות עד גבול מסוים. להיקף הגדול מקביל לרוב גם אותו כושר ארגוני וכספי הדרוש לשם חדירה למסחר הבינלאומי. בהקבלה לכך, יש יתרון לייצור בהיקף גדול, מאחר שהוא מאפשר את הייצור ברמת האיכות, באחידות, הטיב, ברציפות ובמימדים הכמותיים הנדרשים על-ידי תנאי הסחר העולמי. נראה, איפוא, שגם במקרים שאין יתרון ליצור וליצואן הגדול מבחינת מחירי

מוצרי כשהם לעצמם, הרי ההיקף כשהוא לעצמו, נוטה להשפיע על יציבותו של היצוא ועל התפתחותו הנוספת.

הערך המוסף המקומי הכלול ביצוא התעשייתי (פרט ליהלומים), נאמד בשנה הנסקרת (לפי אומדני משרד המסחר והתעשייה, שאינם כוללים פחת וריבית) ב-21.0 מיליון דולר בערך, לעומת 15 מיליון דולר בערך בשנה הקודמת. אחוז הערך המוסף המקומי, חושב רק לגבי חלק ממוצרי היצוא, ומכאן שיש לראות סכום זה כאומדן מקורב בלבד. בלוח י"6 להלן, ניתן אומדן הערך המוסף המקומי של מוצרי היצוא, שערכם הכולל עלה בשנה הנסקרת על 400,000 דולר. כפי שניתן לראות מלוח זה, הרי למרות העלייה הניכרת ביצוא התעשייתי, עדיין לא הפך היצוא למקור הכנסה בעל משקל לגבי התעשייה בכללה, פרט למספר מוגבל של יצרנים, אשר חלק ניכר מהכנסתם נובע מן המכירה בשוק החיצוני. גם בהשוואה לכלל תקבולי מטבע החוץ של המשק, אין לפי שעה ההכנסה הנובעת מן היצוא בעלת משקל רב.

בשנה הנסקרת נעשו כמה פעולות, על-ידי הממשלה ועל-ידי ארגוני יצרנים, לעידוד היצוא. מלבד העלאת התמיכה ליצוא ל-850 פרוטה לדולר ערך מוסף, הוקמה חברה ממשלתית ליצוא, המיועדת ליצא את מוצריהם של יצרנים קטנים שאין באפשרותם לקשור קשרי מסחר בינלאומיים בכוחות עצמם. כן הקימה הממשלה חברה לביטוח היצוא, המיועדת להקל על היצואנים את מתן האשראי המסחרי לקונים בחוץ לארץ. על-ידי הקטנת הסיכון הכרוך בכך ליצואן הבודד. יצרני השמן התארגנו ליצוא משותף של שמן זית ושמן מאכל, ונראה שאת העלייה הגדולה ביצוא מוצרים אלה, יש לזקוף, לפחות בחלקה, לחשבון הקמתו של ארגון זה. תופעה דומה חיתה בענף ההנעלה, בו התארגנו היצרנים ליצוא משותף, וכתוצאה מכך הצליחו להגיע בשנה הנסקרת ליצוא של כ-340,000 דולר לעומת יצוא אפסי בשנים קודמות. כן הוקמה חברה ליצוא למערב אפריקה ולארצות אסיה.

עזרה נוספת ניתנה ליצוא על-ידי הקלות במתן אשראי, הן במטבע חוץ לשם מימון יבוא חומרי גלם, והן במטבע ישראלי. האשראי שניתן מהקרן לעידוד היצוא הסתכם בסוף שנת 1957 ב-13.0 מיליון ל"י, בריבית של 7.5 אחוזים, ונכיון המשנה שניתן על-ידי בנק ישראל לשטרות הנובעים מעסקי יצוא הסתכם בסוף השנה ב-1.6 מיליון דולר, והריבית לנכיון שטרות אלה היתה 8 אחוזים, לגבי נכיון משנה במטבע ישראלי, ו-5 אחוזים לגבי נכיון שטרות במטבע חוץ.

6. ענפי התעשייה

הגיאות הכללית שפקדה את התעשייה בשנה הנסקרת, השפיעה על ענפים שונים בשיעורים שונים, וההתפתחויות המיוחדות בענפים העיקריים תיסקרנה להלן. ענף המכרות, אשר בו יש משקל מיוחד לחברות הממשלתיות, ייסקר בנפרד מיתר ענפי התעשייה.

(א) ענף המזון

ענף המזון בכללותו, שהיקף תפוקתו נאמד בשנת 1957 ב-327 מיליון ל"י, התרחב אמנם בשיעור מתון יותר מאשר רוב ענפי התעשייה האחרים, אך היקפו היחסי הגדול מביא לכך, שתרומתו המוחלטת להגדלת ההכנסה, שנבעה מן התעשייה, היתה גדולה. גם בתוך הענף ניכרו

ערך היצוא והערך המוסף המקומי של מוצרי יצוא תעשייתיים
עיקריים, 1957
 (אלפי דולרים)

המוצר	הערך המוסף המקומי	אחוז הערך המוסף	הערך הכולל של היצוא
צמיגים ואבובים	1,891	40	4,728
מיצים ותרכיזים מפרי הדר	1,882	70	2,688
אשלגן כלורי	1,748	70	2,497
מלט	1,408	40	3,520
תרופות	745	30	2,483
מוצרי קרטון ומיכלי קרטון	750	47	1,596
לבידים	652	30	2,173
שימורי פרי הדר	601	70	859
שמן מאכל	535	50	1,070
מכונות	529	30	1,763
מעילי גשם	486	35	1,389
חפצי חן	425	62	685
שמן זית	401	85	472
חוטי צמר סרוק	395	15	2,633
מעילים, מכנסיים ושמלות	328	53	619
בדי צמר	264	59	447
גרבי ניילון	233	54	431
מוצרי גומי שונים	184	40	460
צינורות, פלדה	178	20	890
ממזגי אוויר ומאווררים	153	33	464
אמון גופריתי	148	25	592
טריקו ולבנים	128	30	427
אבקת קאקאו	58	8	725
סך הכל	14,122	42	33,624
כל היצוא התעשייתי פרט ליהלומים	21,000	46	45,459
יהלומים	6,196	19	32,611
סך הכל כללי	27,196	32	78,070

המקור: משרד המסחר והתעשייה.

התפתחויות שונות בענפי משנה שונים, וחלקם גדלו בשיעור לא קטן מזה של ענפי תעשייה אחרים.

כפי שאפשר לראות מלוח 7-7 חל הגידול הרב ביותר בענף מוצרי החלב. עלייה יחסית גדולה היתה גם בייצור שוקולדה וממתקים, במשקאות חריפים ובטבק. נראה שהעלייה בביקוש שחלה בשנה הנסקרת, הופנתה במידה גדולה יותר למוצרי תצרוכת ממושכת, מאשר למוצרי מזון בכלל, ובתוך האחרונים בשיעור קטן יותר למוצרי מזון בסיסיים. בחלקו של הענף תלויה רמת התפוקה בהיקף היבולים החקלאיים ובאספקת חומרי הגלם מן החקלאות.

לוח 7-7

התפוקה בענף המזון לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים), 1956-1957

(מיליוני י"ל)

ענף המשנה	1956	1957	אחוז העלייה מ-1956 ל-1957
בשר, דגים ומוצרי חלב	40.4	52.0	28.7
שימורי ירקות ופירות	27.0	30.0	11.1
מרגרינה ומוצרי שמן	13.4	16.7	24.6
טחנות ומגרסות של תבואה, קפה וכו'	58.6	61.5	4.9
מאפיות ומוצרי בצק	79.0	82.0	3.8
שוקולדה וממתקים	22.2	25.4	14.4
משקאות חריפים	19.6	23.0	17.3
טבק	16.6	19.9	19.9
מוצרי מזון אחרים	12.7	16.6	30.7
סך הכל	289.5	327.1	13.0

העלייה הגדולה בייצור מוצרי חלב, נובעת בחלקה מגידול ריאלי של 8 אחוזים בערך בתפוקת החלב ומן המעבר לצריכת חלב מפוסטר במקום חלב ניגר, שהכנתו לשוק אינה מוגדרת כעיסוד חרושתי. בייצור המרגרינה היתה הרחבה עקב צמצום היבוא של חמאה מעודפי הייצור של ארה"ב. בענף השימורים היתה הרחבה מתונה בלבד, ובייצור ירקות משומרים היתה ירידה לעומת השנה הקודמת. הגורם המגביל בענף זה, הוא אספקת הפרי לשימורים, וזו תלויה, מלבד בהיקף היבול, ברמת הביקוש החיצוני והמקומי לפרי טרי. בעוד שבייצור של מיצי פרי הדר ותרסיסים חלה ירידה, עקב צמצום כמות הפרי שסופקה לתעשיית השימורים, היתה הרחבה בכמות האשכוליות, שנמכרה לתעשייה ואשר עובדה לשימורים. כתוצאה מכך עלה ייצור שימורי הפירות, מ-3,112 טונות בשנה הקודמת ל-5,043 טונות השנה. בייצור וביצוא של שמנים חלה הרחבה, שהושפעה במידה רבה על-ידי פתיחת דרך הים באילת, ואשר אפשרה את יבוא חומרי הגלם

מארצות אסיה. ענף מוצרי הטבק הרחיב את תפוקתו הריאלית ב-5 אחוזים בערך ובענף השוקולדה והמתקים הגיעה העלייה ל-12 עד 13 אחוזים.

(ב) טכסטיל והלבשה

בענף הטכסטיל בולט במיוחד הגידול הרב בטוויט חוטים, שעלה בשנה הנסקרת ב-28 אחוזים בערך, במחירים קבועים. הגידול היחסי הרב ביותר היה בטוויט חוטי צמר סרוק, שעלתה מ-685 טונות בשנת 1956 ל-1,003 טונות השנה, אך התרומה המוחלטת הגדולה ביותר באה מן הגידול בטוויט חוטי כותנה, שעלתה מ-5,533 טונות אשתקד ל-6,929 טונות השנה, ואשר ערכם הוא יותר ממחצית ערך התפוקה של הענף. עלייה זו משקפת את התפתחותו המהירה של ענף הטווייה בשנים האחרונות, אשר נסתייעה במידה מרובה בעזרה ממשלתית. האספקה של כותנה מן הייצור המקומי, הסתכמה בשנה הנסקרת ב-3,850 טונות, לעומת 3,000 טונות בשנת 1956, וסיפקה כ-36 אחוזים מסך תצרוכת הכותנה הגולמית.

אריגת בדי הכותנה התרחבה ב-13.6 אחוזים בכמותה, ולפי ערכה היתה קרוב לשלושה רבעים מכלל תפוקת ענף האריגה. העלייה של כ-24 אחוזים בתפוקת ענף האריגה, במחירים שוטפים, נובעת מגידול ריאלי של 15 אחוזים בערך, ומעליית מחירים הנאמדת ב-7 עד 8 אחוזים בקירוב.

לוח 8

התפוקה בענף הטכסטיל וההלבשה לפי ענף המשנה, 1956-1957

(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1956	1957	אחוז העלייה מ-1956 ל-1957
טוויט כותנה וצמר	29.9	42.1	40.8
אריגת בדים	86.6	107.2	23.8
צביעה, ליבון ואשפרה	16.4	21.0	28.0
סריגת טריקו וטריקוטאז'	16.5	20.5	24.2
מוצרי טכסטיל אחרים	2.9	3.3	13.8
סך כל הטכסטיל	152.3	144.1	27.4
הלבשה	118.3	146.5	23.8

בענף ההלבשה, כתוצאה מן הביקוש הנובע ממנו לאריגים, ניכר גם בענף האריגה המשך המגמה של מעבר לסוגי מוצרים משובחים יותר ויקרים יותר — הן משום תמורות שחלו בביקוש,

והן משום שליצרנים קטנים רבים כדאי יותר לעבור לייצור מוצרים יקרים, המבוקשים בכמויות קטנות יחסית.

(ג) עץ ורהיטים

ענף זה הושפע בשנה הנסקרת, בעיקר משני גורמים שונים: העלייה הגדולה בביקוש למוצרי עץ יסודיים ולנגרות בנייה כתוצאה מהרחבת הבנייה, והביקוש הניכר לרהיטים, שהיווה חלק מן הגיאומטריה הכללית בביקוש למוצרים בני קיימא.

כתוצאה מן הגורם הראשון ועקב עלייה ביצוא חלה עלייה של 32 אחוזים בייצור של עץ לבד, ועלייה של כ-48 אחוזים בייצור לוחות ציפוי. כנגד זאת, חל צמצום-מה בייצור של לוחות בידוד, אך בגלל משקלו הקטן של מוצר זה, לא היתה השפעתו בענף כולו מורגשת.

דרך התפוקה של נגרות הבנייה, עלתה בשיעור נמוך מזה של הבנייה, מאחר שרובה מתייחסת לשלבי הגמר של הבנייה, ואלה היו גדולים בשנה הנסקרת דק במעט מאשר בשנה הקודמת. בנגרות הרהיטים נמשכת גיאומטריה שהחלה עוד בשנת 1956, ואשר ניזונה בחלקה מן הביקוש הנובע מכספי פיצויים אישיים מגרמניה, שחלק ניכר מהם מוצא, כנראה, לרכישת מוצרים בני קיימא. באיכות הרהיטים חל מעבר דומה לזה שהסתמן בכמה ענפים אחרים, למוצרים יקרים יותר.

לוח יי 9

התפוקה בענף העץ והרהיטים לפי ענף המשנה, 1956-1957

(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1956	1957	אחוזי העלייה מ-1956 ל-1957
תעשייה בסיסית של עץ	15.5	20.0	29.0
נגרות בניין	21.5	23.4	8.8
נגרות רהיטים	22.1	32.4	46.6
ריפוד ותעשיית מזרונים	4.4	6.5	47.7
מוצרי עץ אחרים ורהיטי מתכת	12.3	15.8	28.5
סך הכל	75.8	98.1	29.4

(ד) נייר והדפסה

התעשייה הבסיסית של נייר והייצור של מיכלי קרטון המשיכו להתרחב גם בשנה הנסקרת, והתפוקה של נייר מכל הסוגים גדלה מ-13,899 טונות ל-15,203 טונות.

הייצור של מיכלי קרטון המשיך להתרחב, והיצוא הגיע בשנה זו ל-1.6 מיליון דולר בערך. לאחר שהביקוש למוצרים אלה גבר במיוחד בארצות מזרח אפריקה, בטורקיה, בקפריסין וביוון. בשנת 1957 הוקם מפעל שני לייצור מיכלי קרטון בלוד. ענף הדפוס, שהתפתחותו תלויה, בדרך כלל, במצב העסקים של ענפי המשק האחרים, התרחב בשנה זו במקביל לגיאיות הכללית בתעשייה. בשנה הנסקרת נשלם בענף זה תהליך נרחב של חידוש ציוד בעזרת יבוא ציוד חדש מן השילומים, ובבתי דפוס רבים הותקן ציוד חדש ומשוכלל.

לוח י"י 10

התפוקה בענף הנייר וההדפסה לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים), 1956-1957

(מיליוני ל"י)

הענף	1956	1957	אחוז העלייה מ-1956 ל-1957
תעשייה בסיסית של נייר, קרטון ומוצריהם	26.1	34.2	31.0
הדפסת עיתונים, כתבי עת וספרים	9.2	12.5	35.9
הדפסה מסחרית, כריכה וסוגי דפוס אחרים	16.2	22.8	40.7
סך הכל	51.5	69.5	35.0

(ה) עור ונעליים

ייצור העור התרחב בשנת 1957 ב-26 אחוזים בערך, במחירים שוטפים, לאור הביקוש המוגבר לעור מצד תעשיית הנעליים, ונתאפשר עלידי יבוא מוגדל של חומרי גלם. במשך השנה נתאפשר שיפור ניכר באיכות העור המיוצרת עלידי ענף הבורסקאות, בעיקר כתוצאה מחידוש ציוד, בעזרת יבוא מכונות משוכללות מן השילומים. בענף הנעליים, ניכר בשנה הנסקרת תהליך של תוספת יצרנים קטנים חדשים, בעיקר עולים חדשים בעלי מקצוע. יצרנים אלה התמחו בעיקר בייצור נעלים מסוגים משובחים יותר, וכתוצאה מפעולתם ניכר גם בענף זה, המעבר לאיכויות גבוהות יותר.

(ו) גומי ופלסטיקה

ייצור הצמיגים המשיך להתרחב, בעיקר כתוצאה מהגדלת היצוא, ועלה בשנה הנסקרת ל-6,201 טונות צמיגים ואבובים, לעומת 5,060 טונות בשנת 1956. שני המפעלים נמצאו גם בשנה זו בתהליך הרחבה והשלמה של מערכת הייצור הקיימת.

התפוקה בענף העור והנעליים (מחירים שוטפים), 1956-1957

(מיליוני ל"י)

הענף	1956	1957	אחוז העלייה מ'1956 ל'1957
ייצור נעליים	41.7	48.0	15.1
בורסקאות	12.5	15.7	25.6
מוצרי עור ותחליפיו	3.2	4.0	25.0
סך הכל	57.4	67.7	17.9

במוצרי גומי אחרים — ענף שנפגע בעבר קשות על-ידי התחרות מצד ענף הפלסטיקה שהתפתח במהרה ודחק את מוצרי הגומי — חלה בשנה זו התאוששות, לאחר הסתגלות של חלק מן המפעלים לתנאי השוק החדשים, על-ידי חידוש ציוד ומעבר למוצרים חדשים. ענף הפלסטיקה המשיך להרחיב את תפוקתו ואת כושר ייצורו כאחד, אף כי מספר המפעלים בענף זה הגיע כבר בשנה הנסקרת ל-80 בקירוב — ברובם מפעלים קטנים. כתוצאה מן הכניסה הנרחבת של יצרנים קטנים חדשים לענף, החלו מספר יצרנים מן הגדולים יותר, לעבור בשנה הנסקרת לייצור מוצרים המיועדים לצרכים תעשייתיים, כגון אריזות מסוגים שונים, ולייצור כלים ואביזרים שונים בשביל התעשייה והחקלאות.

התפוקה בענף הגומי והפלסטיקה (מחירים שוטפים), 1956-1957

(מיליוני ל"י)

הענף	1956	1957	אחוז העלייה מ'1956 ל'1957
ייצור וחידוש של צמיגים	12.9	16.5	27.9
מוצרי גומי אחרים	8.0	10.0	25.0
פלסטיקה	8.0	12.0	50.0
סך הכל	28.9	38.5	33.2

הגידול הרב ביותר בענף הכימיקלים חל בייצור הדשנים, שהתרחב בשנה הנסקרת ב־68 אחוזים, במחירים קבועים. עלייה גדולה במיוחד היתה בייצור אמוניה, אמן גופרתי ובדו־סידן ורחתי, שכמותם גדלה יותר מפי שניים.

מפעל הדשנים הרחיב את ייצורו לא רק במתקנים חדשים שהגיעו בשנה הנסקרת להפעלתם המלאה, אלא גם הגדיל את התפוקה במתקנים קיימים, ובמקרים מסוימים עלה בידו לעלות בשיעורים ניכרים על כושר התפוקה הנקוב, כפי שנקבע על ידי היצרנים של הציוד.

גם במוצרים כימיקליים בסיסיים אחרים, הורחב בשנה זו הייצור במידה ניכרת, ומספר מוצרים חדשים הגיעו לשלבי ייצור תקינים. התפתחות דומה היתה בענף התרופות, שהתרחב השנה בעיקר כתוצאה מעלייה גדולה בביקוש בשוק החיצוני, וגם עבר לייצור מספר מוצרים חדשים חשובים.

ייצור הצבעים קשור קשר הדוק לפעילות הבנייה, והתרחב בשיעור מקביל לה, ואילו ייצור השמן, המושפע מן הביקוש הפנימי, גדל בשיעור מתון יותר. בייצור סבון היתה יציבות יחסית.

ענף הכימיקלים נמצא בתהליך של התרחבות מהירה, בעיקר בכיוון של כימיקלים בסיסיים המשמשים חומרי גלם לתעשייה ולענפים אחרים. בין המפעלים החדשים, שבהקמתם הוחל בשנה הנסקרת, יש לציין מפעל לייצור קארביד, ואת הפיתוח של ייצור שרפים סינתטיים וחומרים פלאסטיים במפעלים שונים.

לוח יי 13

התפוקה בענף הכימיקלים לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים)*,

1956-1957

(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1956	1957	אחוז העלייה מ־1956 ל־1957
תעשייה כימיקלית יסודית	15.4	25.0	62.3
תרופות ומשמידי חרקים	14.0	18.0	28.6
זיקוק שמן, סבון ודטרגנטים	41.1	47.3	15.1
תמרוקים	4.8	6.0	25.0
צבעים ולכות	5.6	8.0	42.9
מוצרים כימיקלים אחרים	4.6	5.6	21.7
סך הכל	85.5	109.9	28.5

* כולל את ייצור מפעל הכרום, הנדון בין יתר המפעלים הממשלתיים בפרק המשנה על מחצבים ומכרות. באומדן תפוקת הכימיקלים היסודיים הובא בחשבון ערך התפוקה הסופית בלבד ולא מוצרי ביניים המיוצרים במפעל הרשנים.

(ח) מינרלים אל-מתכתיים (מלט, חומרי בנייה, זכוכית וקרמיקה)

ענף זה קשור קשר הדוק ביותר לפעילות הבנייה, שכן כלולים בו רוב חומרי הבנייה, פרט למחצבים. בהתאם לכך גדל סך ייצורו של הענף ב-33 אחוזים בערך, וגידול זה מייצג בעיקר הרחבה ריאלית, שכן עליות המחירים היו קטנות ביותר.

כמות המלט שהופקה בשנה הנסקרת עלתה ב-17 אחוזים, והכמות שנצרכה בשוק המקומי עלתה ב-23 אחוזים בקירוב. כושר הייצור הוגדל, עם הפעלת הכבשן השני במפעל המלט "שמשון". בייצור הזכוכית השטוחה חלה ירידה, עקב הפסקת הייצור החל בחודש אפריל ועד למחצית השנייה של השנה, לשם שיפוצים כפי שהם נדרשים אחת ל-20 חודש בערך. לעומת זאת עלה הייצור של זכוכית חלולה במידה ניכרת, באופן שתפוקתו הכוללת של הענף התרחבה ב-26 אחוזים, במחירים שוטפים.

* בייצור מוצרי מלט היתה ההתרחבות מקבילה לצורכי הבנייה, ובקרמיקה פניטרית חל בשנה הנסקרת שיפור ניכר באיכות. הייצור בשנה זו, רוכז כולו במפעל שבבאר-שבע, לאחר שנסגר המפעל "חרסה" בחיפה.

פעילותו של הענף המשיכה לעמוד על רמה גבוהה גם בסוף השנה, על אף צמצום-מה בהתחלות הבנייה החדשות.

לוח יי-14

התפוקה בענף המינרלים האל-מתכתיים (מחירים שוטפים), 1956-1957

(מיליוני ל"י)

הענף	1956	1957	אחוז העלייה מ-1956 ל-1957
זכוכית ומוצרי זכוכית	10.0	12.6	26.0
קרמיקה	4.8	6.9	43.8
מלט	19.2	25.3	31.8
מוצרי מלט, סיד-חומר	37.6	50.8	35.1
מינרלים אל-מתכתיים שונים	2.9	3.8	31.0
סך-הכל	74.5	99.4	33.4

(ט) מתכת ומכונות

בענף המתכת חלה עלייה על אף צמצום ההזמנות הממשלתיות אחרי מבצע סיני, כאשר פעילותו של הענף, שהצטיין ברפיון במשך כל שנת 1955 ועד שלהי שנת 1956, הגיעה לשיא. עם זאת נראה, כי ירידה זו בהזמנות הממשלה לא השפיעה על הייצור למטרות אזרחיות, ובתחום

זה היתה ההתפתחות דומה לזו שביתר הענפים הקשורים בבנייה. במספר ענפי משנה אף ניכרה התרחבות בולטת, והעלייה בביקוש ובהזמנות כתוצאה מן הבנייה, איזנו את הירידה בהזמנות הממשלה, באופן שחלק גדול מן הענף נשאר ברמת הפעילות הגבוהה שהשיג בשלהי שנת 1956. בתעשיות המתכת היסודיות (יציקה, התכה וערגול) חלה בשנה הנסקרת התקדמות ניכרת ביציקה של מתכות שונות. הוגדל כושר היציקה של פלדה במספר מפעלים, וכן שוכללו תהליכי היציקה של ברזל ומתכות אל-ברזליות על-ידי פיתוח שיטות יציקה מדויקות, שמוצריהן ישמשו את תעשיית המכונות וחלקי החילוף. ייצור הצינורות הורחב במידה ניכרת, כתוצאה מן הביקוש הרב שנבע מהנחת צינורות הנפט, כן נוספו מוצרי יסוד בערגול מתכות אל-ברזליות. בתעשיית מוצרי פח, תייל, ארמטורה ובמוצרי מתכת לבניין, הורגשה באופן מיוחד השפעת הבנייה — בעיקר החל מן המחצית השנייה של השנה.

התפתחות דומה חלה בענף המכונות, ונראה שבענפים המטלורגיים השונים נמשך גם בשנה הנסקרת תהליך של מעבר מיבוא של מוצרים מוגמרים לייצורם המקומי. מעבר זה לא הצטיין בשנת 1957 בתופעות בולטות מבחינה כמותית, אך היה מצוי בענפי משנה רבים של

לוח י"א 15

התפוקה בענף המתכת והמכונות לפי ענף המשנה (מחירים שוטפים),

1956-1957

(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1956	1957	אחוז העלייה מ-1956 ל-1957
יציקה, ערגול ותעשיות			
בסיסיות אחרות של מתכת	15.7	19.8	26.1
צינורות מתכת	11.2	15.7	40.2
מוצרי פח ותייל	19.5	25.0	28.2
מכשירי חימום ובישול, כלי			
בישול, סכו"ם וכלי עבודה	11.5	15.5	34.8
מוצרי מתכת לבניין, ארמטורה			
ומוצרי מתכת אחרים	53.6	58.7	9.5
סך כל המתכת	113.7	137.5	20.9
משאבות ומכונות לחקלאות,			
לתעשייה ולבנייה	20.2	24.7	22.3
מכונות לשירותים ולמשקי בית	18.0	24.8	37.8
סך כל המכונות	38.2	49.5	29.6

הענף, בחלקים שונים של שלבי הייצור. כן ניכר בענף המכונות, הפיתוח של דגמי מכונות וכלים מיוחדים המותאמים לצורכי התעשיות הישראליות. ההתרחבות הגדולה ביותר בענף המכונות בשנה הנסקרת, נבעה מן העלייה הרבה בייצור מכונות לשירותי בית, כגון מקררים חשמליים, מכונות כביסה וכיו"ב.

(י) ציוד חשמל וכלי הובלה

בתעשיית הציוד החשמלי לסוגיו היתה בשנה הנסקרת יציבות יחסית, שבה בלטה רק ההרחבה של ייצור הציוד לאינסטלציה חשמלית, לאור צורכי הבנייה. ענף כלי הבית החשמליים נפגע מן ההגבלות בשימוש הביתי בזרם חשמלי, שהיו בתוקף עד לרביע השני של השנה, ואשר הביא צרכנים רבים למעבר למכשירי חימום ובישול אחרים. העובדה שבענף זה לא היה צמצום, נובעת מביקוש מוגבר למספר מוצרים שאין להם תחליפים קרובים, וייתכן שאינה משקפת אלא עלייה מסוימת במחירים. בייצור פטיפונים ומכשירי רדיו היתה הרחבה מסוימת, ובענף זה חל בשנה הנדונה שיפור נוסף בדגמים ובאיכות. עם זאת, לא השפיע הביקוש המוגבר למוצרים בני קיימא במידה גדולה על הרחבת הייצור בענף זה, בעיקר בגלל היבוא הניכר של מכשירים כאלה על-ידי עולים חדשים. ביתר ענפי המשנה של ענף זה, לא חלו שינויים בולטים בהשוואה לשנה הקודמת.

לוח 16

התפוקה בענפי הציוד החשמלי וכלי ההובלה לפי ענף המשנה

(מחירים שווים), 1956-1957

(מיליוני ל"י)

ענף המשנה	1956	1957	אחוז העלייה מ-1956 ל-1957
מנועים, טרנספורמטורים ומצברים	9.2	10.5	14.1
כלי בית חשמליים	3.0	3.5	16.7
מכשירי רדיו, פטיפונים ואביזרי קשר	7.3	8.2	12.3
אינסטלציה חשמלית	7.5	9.0	20.0
סך כל הציוד החשמלי	27.0	31.2	15.6
בנייה ותיקון של ספינות, מטוסים ורכבות	8.5	9.4	10.6
ייצור מכונות, אופנועים וחלקיהם	18.2	18.2	—
כלי הובלה אחרים	0.2	0.3	50.0
סך כל כלי ההובלה	26.9	27.9	3.7

בענף כלי ההובלה פעלו מספר מגמות מנוגדות. הייצור של אוטובוסים גדל בשנה הנסקרת, לאחר שמשרד התחבורה אישר חידוש ציוד ניכר במשק התחבורה המוטורית. מאידך חל צמצום בייצור מכוניות אחרות, לאחר שהופסק ייצורן של דגם קודם של מכונית נוסעים, ואילו דגם חדש, שהרכבתו החלה השנה, לא נכנס לייצור אלא סמוך למחצית השנה. כן היתה ירידה בהזמנות ממשלתיות מענף זה. לעומת זאת התרחב במידה ניכרת הייצור של חלקי חילוף, ולפי התוכניות הקיימות נראה כי ענף זה עתיד להתרחב במידה רבה גם להבא. בבנייה של כלי שיט, ובעיקר בתיקון ובדק של אניות ומטוסים, היתה הרחבה מגמתית, שחלקה נובע מעליית מחירים.

(יא) מחצבים ומכרות

ענף זה מורכב משתי חטיבות שונות המושפעות מגורמים נבדלים. חלקו הראשון הוא, מחצבות האבן והסיד, שהיקף ייצורן תלוי בפעילות הבנייה, ואשר גדל איפוא בשנה הנסקרת בהתאם לה. חלקו השני כולל את ההפקה של מחצבים בסיסיים המבוצעת בעיקר על-ידי חברות ממשלתיות. הדיון הנוכחי יתייחס לאלה הנזכרים לאחרונה.¹

דרך התפוקה של המחצבים והמכרות הממשלתיים, הגיע בשנת 1957 ל-8.2 מיליון ל"י לעומת 4.8 מיליון ל"י בשנה הקודמת, כלומר עלייה של כ-71 אחוזים במחירים שוטפים. העלייה הריאלית בתפוקה היתה כ-64 אחוזים, והיא נתאפשרה משום שרוב המפעלים הגיעו בשנה הנסקרת לייצור סדיר או התקרבו אליו במידה ניכרת.

במשך השנה חלו שינויים בארגון העבודה ובניהול המפעלים, במיוחד במפעלי ים המלח, ואלה הביאו לניצול מלא יותר של המתקנים. כתוצאה מכך, עלתה התפוקה לעובד בשיעור של 50 אחוז. במספר המועסקים בשלושת המפעלים, שפעלו בשנת 1956, לא חלו בשנה זו שינויים ממשיים, אך חל שינוי בהרכב התעסוקה. מספר העובדים המינהליים ירד, וכן ירד מספר העובדים בעבודות פיתוח. לעומת זאת גדלה התעסוקה במפעלים החדשים — בחברת ברום ים המלח ובמפעלי הנחושת בתמנע, בהם נוספו כ-200 עובדים.

המימון התקציבי של ההשקעות במפעלים אלה ירד, בהקבלה למעבר לשלבי ייצור תקינים, מ-19.5 מיליון ל"י בשנת 1956 ל-10.4 מיליון ל"י בשנה הנסקרת, כפי שניתן לראות מלוח י"ז-17. חלק ניכר מן ההשקעות בנכסים קבועים בחברות אלה, ממומן על-ידי הלוואות לזמן ארוך ובינוני, ורק מיעוטן על-ידי הון מניות וקרנות. מבנה זה של ההון נובע ממדיניות הממשלה, המעדיפה לבצע את השקעותיה אלה בצורת הלוואות מתקציב הפיתוח, ולא לרכוש את מניותיהן של החברות. כתוצאה מכך, מגיע חלקן של הלוואות בסך ההון המושקע בנכסים קבועים ל-87 אחוזים. מכלל הלוואות ניתנו, כפי שאפשר לראות מלוח י"ז-18, כ-99 אחוזים על-ידי הממשלה.

¹ בדיון זה כלולים 5 מפעלים שהם בסמכותו של משרד הפיתוח (ראה לוח י"ז-17).

מימון השקעות מתקציב הפיתוח וממקדמות, 1956-1957

(אלפי ל"י)

המפעל	1956	1957	אחוז הירידה מ"מ 1956 ל"מ 1957
מפעלי ים המלח	6,529	2,569	64
חברת הפוספטים בנגב	2,213	603	73
חברת מחצבי ישראל	9,424	6,703	29
חברת ברום ים המלח	1,037	438	58
חברת חרסית וחול זך	273	110	60
סך הכל	19,476	10,423	48

ה מקור : החשב הכללי, האוצר.

נכסים קבועים ומקורות המימון שלהם (הערכים במאזנים ליום 31.3.57)

(אלפי ל"י)

המפעל	סך ההשקעות בנכסים קבועים	הון עצמי	הלוואות הממשלה
מפעלי ים המלח	32,369	3,660	* 25,802
חברת הפוספטים בנגב	6,869	1,000	6,362
חברת מחצבי ישראל	21,668	225	21,324
חברת ברום ים המלח	2,497	550	1,583
חברת חרסית וחול זך	195	93	248
סך הכל	63,598	5,528	55,319

* בסכום זה נכללת אמיסיה של 415,000 ל"י אינדרות-חוב. סך ההשקעות בחברות אלה, בנכסים קבועים ובנכסים שוטפים, הסתכם בסוף שנת הכספים 1956/57 ב-70.8 מיליון ל"י.
ה מקור : מאזני החברות לפי נתוני משרד הפיתוח.

ייצור האשלג הגיע בשנה הנסקרת ל-78,748 טונות, לעומת 45,295 טונות בשנה הקודמת — כלומר עלייה של 74 אחוזים. מכירות האשלג גדלו, עקב הקטנת המלאי, מ-20,000 טונות בשנת 1956 ל-93,000 טונות בשנת 1957, ומכמות זו יוצאו 82,000 טונות. ההכנסות מיצוא אשלג, הגיעו בשנה הנסקרת ל-2.5 מיליון דולר בקירוב, בהשוואה ל-0.8 מיליון דולר בערך בשנת 1956.

מספר המועסקים בחברה ירד מ-490 בשנת 1956 לממוצע של 480 בשנה הנסקרת. ירידה זו בתעסוקה, וצמצום בולט עוד יותר במספר שעות העבודה הנוספות, שירד מ-35,000 שעות בדצמבר 1956 ל-11,500 שעות בדצמבר 1957, גרמו לירידה בהוצאות לשכר עבודה. התפוקה לעובד עלתה מ-92 טונות בשנת 1956 ל-165 טונות בשנת 1957.

בשנת 1957 בוצעו באזור נחל תמר קידוחים, ונמצאו מים מתוקים בכמויות של יותר מ-50 מטר-מעוקב מים לשעה. יש להניח, כי מציאת המים באזור תתרום לפתרון שאלת המים המתוקים, שהיא אחת הבעיות החמורות ביותר בייצור האשלג.

חברת פוספטים בנגב

בשנת התקציבים 1957/58 הגיעה חברת הפוספטים, זו הפעם הראשונה, אחרי ליסוי הוצאותיה השוטפות לעודף, כדי מחצית הפחת והריבית. תפוקת הפוספטים עלתה ב-19 אחוזים והסתכמה ב-139,975 טונות לעומת 117,145 טונות בשנה הקודמת.

מרבית התפוקה המקומית נצרכת על-ידי חברת "דשנים וחומרים כימיים" לסיפוק צורכי השוק המקומי, אם כי קיימים שווקים ניכרים לפוספטים בחוץ לארץ. בשנה הנסקרת יוצאו 26,817 טונות פוספטים. כושר התחרות של הפוספטים בשוק החיצוני תלוי באיכותם ובמחיריהם, הנקבעים בעיקר על-ידי הוצאות ההובלה היבשתית המהוות כיום 40 עד 45 אחוזים מן המחיר.

חברת חרסית וחול זך

נוסף לכריית החרסית המיועדת לתעשייה הקרמית, וכריית חול זכוכית בשביל מפעלי הזכוכית, כרו בשנה הנסקרת במכתש רמון כמויות של חרסית פלינט המשמשת בעיקר לתעשיית לבני שמוט לכבשנים. בשנת 1957 הוקם מתקן לרחיצת חול בדימונה, בכדי להעלות את טיב הזכוכית על-ידי ניקוי החול. המתקן יספק כ-15,000 טונות זכוכית. ערך הייצור של החברה, הגיע בשנה הנסקרת ל-373,000 ל"י לעומת 331,000 ל"י בשנה הקודמת.

חברת ברום ים המלח

שנת 1957 היתה שנת הרצת המתקנים הראשונים להפקת הברום, שהקמתם הושלמה בסוף השנה הקודמת. כושר התפוקה של המתקנים מגיע ל-1,250 טונות לשנה. באמצע השנה הנסקרת הושלם המתקן לייצור אתילן די-ברומיד, אך טרם הגיע בשנה זו למלוא תפוקתו המתוכננת. ייצור הברום הגיע בשנה זו ל-730 טונות, ו-175 טונות מכמות זו שימשו לייצור 195 טונות אתילן די-ברומיד, שהוא החומר העיקרי, בו משתמשים בברום עצמו.

הברום מיועד כולו ליצוא, ובשנת 1957 הגיע יצואו ל-466 טונות. ההכנסות מיצוא ברום, כולל

פרמיה, הסתכמו ב־353,208 ל"י, וההכנסות ממכירת אתילן די־ברומיד, ש־80 אחוז מהם יוצאו, הסתכמו ב־185,517 ל"י.

על רמת ההוצאות בייצור מוצרי המפעל, משפיעים במידה מכרעת. מחירי התשומות המקומיות. מחיר החשמל הנצרך על־ידי החברה, מגיע ל־102.2 פרוטה לקו"ש, והוועדה שנתמנתה על־ידי שר הפיתוח לקביעת מחיר החשמל, קבעה מחיר חדש של 60 עד 65 פרוטות שטרם נכנס לתוקפו בשנה הנסקרת. גם ההוצאות לדלק, כלור וכוהל, גבוהות בהשוואה למחירים הבינלאומיים. אחד הקשיים העיקריים בפעולות המפעל כרוך בשאלת השיווק והאחסון של ברום. עם הפעלת המתקן לייצור אתילן די־ברומיד ישמש חלק ניכר מן הברום המיוצר, לייצור מוצר זה, ששיווקו ואחסנתו נוחים יותר.

7. חשמל

בשנת 1957 לא חלו שינויים ניכרים בכושר הייצור של חברת החשמל. בסוף השנה הגיע כושר הייצור ל־266,000 קילוואט לעומת 259,000 קילוואט (כולל ירושלים) בשנה הקודמת. כתוצאה מהתפתחות הבנייה והשלמת יחידות דיור חדשות, גדל מספר הצרכנים הביתיים ב־32,916. מספר החיבורים הנוספים בכל סוגי הצריכה הגיע ל־37,499 וסך הצרכנים עלה מ־400,898 בסוף שנת 1956 ל־438,397 בסוף שנת 1957.

לעומת העלייה בכושר הייצור ובמספר הצרכנים, חלה בשנה הנסקרת ירידה בייצור ובמכירות החשמל. מכירות החשמל, שהסתכמו בשנת 1956 ב־1,142 מיליון קילוואט־שעה, ירדו בשנת 1957 ל־1,113 מיליון קילוואט־שעה.

ירידה זו הפסיקה, בפעם הראשונה מאז שנת 1948, את העלייה המתמדת בתצרוכת החשמל. אמנם הירידה הכללית בתצרוכת החשמל לא היתה ניכרת, משום שהתמונה הכללית מושפעת על־ידי התפתחות מנוגדת בסוגי הצריכה השונים. השינויים בהרכב צריכת הזרם החשמלי התבטאו במיוחד בהקטנת הצריכה לשימוש ביתי. הגורם העיקרי לכך, הן ההגבלות על השימוש בזרם שהיו קיימות בתחילת השנה ומבנה התעריף לצריכה ביתית, הבנוי, כנבדל מן התעריפים של סוגי הצריכה האחרים, באופן פרוגרסיבי.

אם נביא בחשבון את העלייה במספר הצרכנים הביתיים יחד עם הירידה בתצרוכת, יתברר שחלה ירידה בתצרוכת החשמל לצרכן הביתי בשיעור של 30 אחוז.

לעומת ההתפתחות בתצרוכת החשמל הממוצעת לצרכן בצריכה הביתית, המסחרית ולהשקיה, עלתה צריכת הזרם לצורכי תעשייה בשיעור של 7.9 אחוזים לצרכן ובשיעור כולל של 14 אחוזים לתעשייה כולה.

את התרומה הגדולה ביותר להגדלת צריכת החשמל בתעשייה, תרם ענף הכימיקלים אשר בחלקו נופלים יותר מ־26 אחוזים מסך העלייה.

השינויים המתוארים לעיל בהרכב הצריכה של זרם החשמל, השפיעו במידה רבה על הכנסות חברות החשמל.

בלוחות הבאים מתוארים השינויים במספר הצרכנים ובתצרוכת החשמל בסוגי צריכה שונים.

צרכני החשמל לפי סוג הצריכה, 1956-1957

(סוף התקופה)

סוג הצריכה	1956	1957	מס' החיבורים הנוספים לרשת ב־1957	אחוז העלייה מ־1956 ל־1957
שימוש ביתי	337,804	370,720	32,916	9.7
שימוש מסחרי,				
מוסדות ציבוריים וכו'	48,786	52,594	3,808	7.8
תעשייה	11,876	12,551	675	5.7
שאיבת מים	2,432	2,532	100	4.1
סך הכל	400,898	438,397	37,499	9.4

תצרוכת החשמל לפי סוג הצריכה, 1956-1957

	1956		1957		אחוז העלייה או הירידה (—) מ־1956 ל־1957
	מיליוני קו"ש *	אחוזים	מיליוני קו"ש *	אחוזים	
שימוש ביתי	325.5	28.5	250.7	22.5	-23.0
שימוש מסחרי,					
מוסדות ציבוריים וכו'	135.1	11.8	124.7	11.2	- 7.7
תעשייה	339.7	29.7	387.4	34.8	14.0
שאיבת מים	342.2	30.0	350.1	31.5	2.3
סך הכל	1,142.5	100.0	1,112.9	100.0	- 2.6

* קילואט-שעה.

השינויים במבנה הצריכה של זרם החשמל נגרמו עלידי גורמים שונים. מצד אחד גורמת התפתחות התעשייה לעלייה יחסית של משקלה בסך הצריכה, ומצד שני גרמו ההגבלות בצריכת זרם, שנכנסו לתוקפן בסוף שנת 1956 ונמשכו עד תחילת 1957, יחד עם השינויים במבנה התעריף הביתי, לירידה מוחלטת בסוג הצריכה האחרון.

התעריף הביתי בנוי באופן שצריכת זרם נוספת מעל למינימום מסוים (הנקבע לפי גודל הדירה) עולה לצרכן במחיר גבוה יותר. מבנה כזה של תעריף הינו הפוך מהמבנה המקובל לגבי סוגי הצריכה האחרים. מבנה זה של התעריף אינו מעודד את השימוש במכשירים חשמליים,

וכתוצאה מן ההגבלות בראשית השנה, התרגלו צרכנים ביתיים רבים לחסוך בורם ועברו לשימוש במכשירים טרמיים אחרים.

התוספת המתמדת של צרכנים תעשייתיים, ביניהם בעיקר כאלה המשתמשים בחשמל רב, בתעריפים הקיימים (גם אחרי השינויים שחלו בשנת 1958), נוטה להקטין את סך ההכנסות של חברת החשמל, כל עוד אין גידול בצריכה הביתית והמסחרית.

עליית משקלה של התעשייה בסך הצריכה של חשמל, גורמת במבנה התעריפים הקיימים, לא רק להקטנת הכנסות החברה אלא גם ללחץ מוגבר להשקעות נוספות בכושר ייצור. כושר ייצור זה דרוש לשם סיפוק צורכי השיא של התעשייה.

הצריכה הביתית, לעומת זאת, אשר ההכנסות ממנה מאפשרות את קיום התעריפים הנמוכים יותר למטרות ייצור, מתרכזת גם היא במידה רבה בשעות השיא של סך הצריכה, אשר בהם דרושה הגבלה.

ההשקעות של חברת החשמל הסתכמו בשנת 1957, לפי אומדן, ב-44 מיליון ל"י לעומת 49 מיליון ל"י בשנת 1956, זאת אומרת ירידה בהיקף ההשקעות בשיעור של 10 אחוזים.

פרק הזמן בין מועד הזמנת הציוד לבין הפעלתו בפיתוח חשמל, מגיע ל-4 עד 5 שנים. תכנון ההשקעות במשק החשמל מוכרח, איפוא, להקדים בהרבה את ביצוע תוכניות ההשקעה בתעשייה, שכן פיגור בפיתוח משק החשמל עלול לגרום עיכובים בניצול היעיל של השקעות תעשייתיות אחרות במידה שיייווצר מחסור בחשמל, המשמש בארץ כמקור כוח יחיד. הלחץ לפיתוח נוסף של משק החשמל הוא גדול, מאחר שנוסף לגידול במספר הצרכנים התעשייתיים עקב השקעות חדשות, הולכת ועולה גם הצריכה הממוצעת.

את ההשקעות בתחנות כוח וברשת החשמל, יש לראות איפוא בקשר הדוק עם הרחבת מערכת הייצור התעשייתית בכללה, שהיא הגורם העיקרי הקובע את היקף ההשקעות הדרושות להגדלת כושר הייצור של החשמל.

כושר הייצור של תחנות הכוח צריך להיות מתאים לעומס הדרוש בשעות השיא השנתי (שעות הצהריים בחודשי הקיץ), נוסף לרזרבה בגודל של היחידה הגדולה ביותר. אומדן העומס הנדרש בשנת 1961, דורש הכפלת כושר הייצור של תחנות הכוח בשנים 1961-1957. לפי האומדן של הוועדה לקביעת העומס הנדרש, ינבעו כ-75 אחוזים מתוספת כושר הייצור שיידרש בשנת 1961 מהגדלת תצרוכת החשמל בתעשייה. הנתונים על התפתחות התעשייה מראים, כי הגדלת הביקוש לזרם חשמל תבוא בעיקר מצד מספר מצומצם של מפעלים גדולים, מהם מפעלים חדשים (מפעלי פלדה כור, קארביד וזהורית), מפעלים קיימים שיגדילו את תפוקתם בשנים הבאות (מלט וגיר) ומהם מפעלים שייצרו עד כה את החשמל הדרוש להם בעצמם, ואשר יחוברו לרשת החשמל הארצית (פוספטים, ים המלח ומפעל הברום).

הרחבת חלקה של התעשייה הגדולה, הפועלת בחלקה הגדול בשלוש משמרות בגלל אופי תהליכי הייצור שלה, עשויה להביא לשיפור נוסף בשיעור הניצולת של המתקנים, אם כי גם כיום שיעור זה הוא מן הגבוהים בעולם, יכול תהליך כזה לעזור במידה רבה לשיפור מצבה הכספי של החברה.

8. נפט

בשנת 1957 פעלו בישראל במסגרת חוק הנפט 8 חברות נפט, מהן 4 ישראליות ו-4 חברות זרות. נוסף לחברות הפועלות, נמצאות בשלב הקמה שתי חברות נפט חדשות. מספר הבארות המפיקות הגיע בסוף שנת 1957 ל-15, ומהן החלו 7 בהפקה בשנת 1957. התפוקה הממוצעת לבאר היתה כ-75 חביות ליום, והתפוקה השנתית בשדה חלץ הגיעה ל-62,500 טונות נפט, שערכם הסתכם ב-1.15 מיליון דולר¹. התפוקה המקומית סיפקה בשנת 1957 כ-4.5 אחוזים של התצרוכת השנתית המגיעה ל-1.4 מיליון טונות. החיסכון במטבע חוץ, הנובע מהפקת נפט מקומית, מגיע ל-50-40 אחוז. מספר הקידוחים בשדה חלץ הגיע בסוף שנת 1957 ל-27, ומהוץ לשדה חלץ בוצעו 11 קידוחים. במספר רב של קידוחים, שנעשו בשפלת החוף, נתקלו בסימנים של גזים פחמניים. באמצע שנת 1957 נעשו צעדים לבדיקת אפשרויות ההפקה, והוכח בניסוי התחלתי כי מן הבאר ב"בארי 6" ניתן להפיק כרבע מיליון מטרים מעוקבים גז ליממה, שערכו הקלורי משתווה לתפוקה יומית של 400 חביות נפט. ההוצאות לחיפושי נפט בפיתוח שדה חלץ ולרכישת הציוד לחיפושים מאז 1953 ועד היום, הגיעו לקרוב ל-60 מיליון ל"י, אשר מחציתן בערך הוצאו במטבע חוץ, הן ע"י החברות הזרות והן ע"י החברות הישראליות. למעלה ממחצית הסכום הנ"ל הוצא ע"י חברות ישראליות. סכום של למעלה מ-7 מיליון דולר הוצא מחוץ לישראל, להוצאות שוטפות כגון שכר עבודה, הוצאות מינהלה וכד'.

לוח י"א

ההוצאות לחיפושי נפט, 1954-1957

אלפי דולרים	אלפי ל"י	
8,200	5,188	הוצאות לציוד
2,100	22,312	הוצאות שוטפות בארץ
		הוצאות שוטפות בחוץ לארץ
7,700	—	(אינו כולל ציוד)
18,000	27,500	סך הכל

ה מקור: מינהל הדלק, משרד האוצר.

ההוצאות לחיפושי נפט בשנת 1957 הסתכמו ב-14.3 מיליון ל"י לעומת 27 מיליון ל"י בשנת 1956. ההוצאות במטבע חוץ ירדו מ-5.4 מיליון דולר בשנת 1956 ל-3.9 מיליון דולר בשנת 1957.

¹ מחושב לפי 2.5 דולר לחבית נפט.

הוצאות חברות הנפט, 1956-1957

מיליוני ל"י *		מיליוני דולרים		
1957	1956	1957	1956	
2.7	6.3	1.5	3.5	רכישת מכונות וציוד בחוץ לארץ
2.2	2.1	—	—	רכישת מכונות וציוד בארץ
5.1	15.2	—	—	(כולל הקמת מבנים והתקנת מקום העבודה)
4.3	3.4	2.4	1.9	הוצאות אחרות בחוץ לארץ
14.3	27.0	3.9	5.4	סך הכל

* לפי שער של 1.800 ל"י = 1 דולר.
המקור: מינהל הדלק, משרד האוצר.

החלק הארי של ההוצאות השוטפות לחיפושי נפט בארץ, הוצא על קידוחים עמוקים. לפי דעת מומחים נגרמו חלק מההוצאות הגבוהות לחיפושי נפט בישראל ומספר ניכר של קידוחים יבשים, על-ידי היקף בלתי מספיק בעבודות מחקר מוקדמות. בניגוד לנהוג בארצות בהן ניגשים לחיפושי נפט בשנים האחרונות, ואשר בהן ההוצאות למחקרים מוקדמים מגיעות ל-40 אחוז מכלל ההוצאות השוטפות, הגיעו ההוצאות למחקרים מוקדמים בישראל רק ל-25 אחוזים מכלל ההוצאות. פרט לעלייה בהוצאות, שנגרמה ע"י חוסר מחקר מוקדם, מספר קידוחים יבשים שנעשו במבנים גיאולוגיים שלא נבדקו במידה מספקת, אינם הוכחה כי אין סיכויים למצוא נפט באותם אזורים.